

راهکارهای والدین در اصلاح ناسازگاری کودک و نوجوان با تأکید بر منابع اسلامی

سیده عالیہ دانش^۱

چکیده

مقاله حاضر با هدف ارائه راهکارهای مؤثر والدین در اصلاح ناسازگاری کودک و نوجوان با تأکید بر منابع اسلامی شکل گرفته است. بدین منظور متون دینی و روان‌شناسی باروش توصیفی-تحلیلی بررسی می‌شود. بررسی‌ها نشان می‌دهد شیوه‌های تربیتی والدین بر بروز ناسازگاری‌های رفتاری فرزندان اثرات قابل‌توجهی دارد. تحقیقات بیانگر آن است که همسویی روش‌های اصلاح رفتار با فرهنگ و باورهای دینی افراد در اثربخشی آن نقش بسزایی دارد. بخشی از یافته‌های پژوهش حاضر عبارتند از: والدین با استفاده از راهکارهای مستقیم، غیرمستقیم، زمینه‌ساز و محیطی می‌توانند به اصلاح ناسازگاری بپردازند، روش‌های غیرمستقیم شامل زمینه‌ساز، محیطی و رفتاری است، روش‌های مستقیم شامل زمینه‌ساز و روش‌های مختص دوره تحولی است.

واژگان کلیدی: راهکار، والدین، اصلاح، ناسازگاری، کودک و نوجوان.

۱. مقدمه

کودکان و نوجوانان جمعیت زیادی را در سطح جهان تشکیل می‌دهند که بیشترین تعداد آنها در کشورهای کم‌برخوردار هستند و حدود یک‌سوم جمعیت را تشکیل می‌دهند. بنابراین، نمی‌توان مسائل و مشکلات این جمعیت انبوه و فعال را نادیده گرفت. (لیدا کاکیا، ۱۳۸۷، ص ۵)

۱. دانش‌پژوه کارشناسی ارشد روان‌شناسی تربیتی از کشور افغانستان، مجتمع آموزش عالی بنت‌الهدی، جامعه‌المصطفی العالمیه، قم.

یکی از مسائلی که مسیر تربیت فرزندان را مختل می‌کند ناسازگاری فرزندان است. ناسازگاری در روان‌شناسی پزشکی نقص در سازگاری با خود و انطباق نیافتن با محیط پیرامون است (نیکزاد، ۱۳۹۰، ۵۷۴/۲). به کودکان و نوجوانانی ناسازگار^۱ یا کژخو می‌گویند که هوش عادی یا حتی هوش بالایی دارند، ولی رفتار غیرعادی و ناهنجار دارند و به‌طور عادی قادر به حفظ رابطه با افراد نیستند (میلانی‌فر، ۱۳۹۹، ص ۲۴۰). ناسازگاری‌ها درمقابل عوامل نامطلوب محیط ظاهر می‌شوند و واکنش یا پاسخی است که کودکان به شرایط نامطلوب خانوادگی و اجتماعی از خود نشان می‌دهند (گیتونی، ۱۳۸۴، ص ۱۲).

هرگاه فشار عوامل نامساعد بیش از توانایی، مقاومت یا قدرت سازگاری کودک باشد در او واکنش‌های غیرعادی ایجاد کرده و باعث بحران‌های عاطفی حاد، ولی‌گذرا و ناپایدار می‌شود. در بیشتر موارد عوامل نامطلوب مدت زیادی باقی نمی‌مانند، پس کودک خودبه‌خود و به‌تدریج تعدیل شده و به رفتار عادی بازمی‌گردد. اگر این عوامل پابرجا باشند کم‌کم واکنش‌های غیرعادی کودک شدت یافته و به‌صورت ناسازگاری‌های شدید بروز می‌کند. ناسازگاری‌های واکنشی ممکن است در محیط خانوادگی، تحصیلی و اجتماعی روی دهند. با شروع نوجوانی، نوجوان به مرحله‌ای می‌رسد که می‌تواند مسائل را به‌شکل عمیق‌تری تجزیه و تحلیل کند و از قدرت تفکر انتزاعی بهره بگیرد. نوجوان دیگر استدلال‌های بزرگسالان را همانند گذشته نمی‌پذیرد. اینک نوجوان می‌تواند تفسیرها و راه‌حل‌های جدیدی را برای حل مسائل و مشکلات ارائه کند و این راه‌حل‌های جدید را برای خود ارزیابی کند. در این دوران، زیر سؤال بردن قوانین و مقررات حاکم بر محیط اجتماعی نوجوان و خودداری از هماهنگ شدن با والدین و پذیرش قوانین مدرسه تا حدودی جزئی از روند رشد طبیعی نوجوان محسوب می‌شود. (زرب، ۱۳۸۱، ص ۱۶) اگر این سرکشی‌ها به حدی باشد که روند رشد طبیعی نوجوان را

^۱. Behavior incompatibility

دچار اختلال کند برای مثال مانع پیشرفت تحصیلی نوجوان شود احتمال رخداد اختلالات عاطفی و رفتاری افزایش می‌یابد.

در مسیر تربیت، والدین گاهی با ناسازگاری کودک و نوجوان مواجهه می‌شوند. یکی از وظایف والدین برخورد صحیح و بستر سازی لازم برای تغییر رفتار یعنی، ایجاد رفتارهای مطلوب و اصلاح رفتار نامطلوب است. بنابراین، وظیفه آنها ایجاد می‌کند تا با در نظر گرفتن همه جزئیات و فنون مؤثر در اصلاح و تعلیم و تربیت، کودک و نوجوان را به گونه‌ای تربیت کنند که جامعه آینده، جامعه‌ای پویا، آباد و آزاد باشد و با داشتن انسان‌های خلاق و متعهد به خود ببالد. در پژوهش‌های پیشین عوامل، اصول و روش‌های کلی اصلاح رفتار بررسی شده است. دهشیری (۱۳۹۰) در مقاله اصول کلی اصلاح رفتار، سیره معصومان علیه السلام در این حوزه را بررسی کرده است. محبی (۱۳۹۶) در قالب پایان‌نامه، پژوهشی در زمینه روش‌های اصلاح و تغییر رفتار با تأکید بر منابع اسلامی و با رویکرد رفتاری انجام داده است. محمدی (۱۳۹۶) روش‌های شناختی تغییر و اصلاح رفتار را با تأکید بر منابع اسلامی بررسی کرده است. در این پژوهش‌ها به دوره‌های تحولی مانند کودکی و نوجوانی اشاره نشده است. همچنین با وجود اهمیت نقش والدین در این حوزه، مطالعاتی به صورت مستقل و با رویکرد اسلامی در قالب مقاله یا پایان‌نامه صورت نگرفته است. پژوهش حاضر در امتداد و تکمیل پژوهش‌های پیشین با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی، راهکارهای والدین در اصلاح ناسازگاری کودک و نوجوان را با توجه به منابع اسلامی بررسی می‌کند. بدین منظور روش‌های مستقیم و غیرمستقیم در تربیت و اصلاح رفتار به تفکیک موضوع تبیین می‌شود.

۲. روش‌های زمینه‌ساز

مهمترین شیوه برای اصلاح هر امر نامطلوبی در تربیت انسان محیاسازی شرایط و زمینه‌های رفتار مطلوب و حذف زمینه‌های رفتارهای نامطلوب است؛ زیرا شرایط و زمینه‌ها تأثیر بی‌بدیلی در عمل‌ها و عکس‌العمل‌ها یعنی، بروز و تداوم رفتارهای انسان دارد. بنابراین، زمینه‌سازی در

تربیت، جایگاه مقدمی دارد. قبل از انجام هر روش و اقدامی برای تأثیرگذاری فرآیند تربیتی باید زمینه‌سازی شود. تا زمینه‌سازی لازم انجام نگیرد چندان نمی‌توان به تأثیرگذاری روش‌های تربیتی امید داشت. موفقیت در تربیت پیش از هر اقدامی مرهون زمینه‌سازی مناسب است.

۱-۲. آماده‌سازی شخصیتی خویشتن

رفتارها و عملکردهای والدین به‌طور مستقیم روی گرایش‌ها، بینش‌ها و رفتارهای اخلاقی فرزندان تأثیر می‌گذارد. اینها به دوره مشخصی از زندگی اختصاص ندارند و در هر دوره‌ای و در هر حیطه‌ای مطرح می‌شوند. (عجمی و همکاران، ۱۳۹۶، ص ۱۳۰-۱۰۹) بنابراین، والدین باید ابتدا و به‌صورت جدی‌تر بر اصلاح رفتارها و تصحیح رفتارهای خود اقدام کنند؛ زیرا نقش والدین در پرورش فرزند منحصر به بعد از تولد نیست، بلکه مرحله قبل از آن یعنی، انتخاب همسر و دوران بارداری نیز مهم است. پیامبر ﷺ فرمود: «از ازدواج با زنان سفیه و احمق اجتناب کنید؛ زیرا مصاحبت با چنین همسری بلاست و فرزندان ضایع خواهند شد» (مجلسی، بی‌تا، ۱۰۳/۳۵). از این‌رو داشتن همسری متدین و با اخلاق نیکو یکی از عوامل تأثیرگذار در تربیت است (پراز و همکاران، ۱۳۹۹، ص ۶۹-۵۹).

از موارد مهمی که سال‌ها نظر صاحب‌نظران و متخصصان تعلیم و تربیت را به‌خود معطوف کرده است ارتباط والدین و فرزندان است. خانواده اولین نهادی است که پیوند بین کودک، والدین و محیط اطراف را به‌وجود می‌آورد. رفتار اولیای کودک چه خشن، چه محبت‌آمیز و چه منع‌کننده براساس الگوهای فرهنگی خاص انجام می‌شود. رفتارهای شخصیتی نابهنجار والدین می‌تواند زمینه‌ساز بروز اختلالات روانی در کودکان باشد. باتوجه به تأثیر نامطلوب اختلالات روانی والدین بر روان کودک و نوجوان توجه فزاینده برای پیشگیری و درمان این مشکلات ضروری است. (آبستر و دیگران، ۱۳۹۱، ص ۲۲-۱) بنابراین، یکی از روش‌های تغییر، تصحیح و نگه‌دارنده رفتار مراقبه و محاسبه اعمال است. محاسبه در لغت به معنی حساب چیزی را نگه‌داشتن و با کسی حساب کردن، دفترداری و حسابداری است. در اصطلاح، بررسی و حسابرسی عملکرد را گویند و

اینکه فرد تا چه حد به وظایف خود عمل کرده است (محمدی، ۱۳۹۶، ص ۱۰۲). این روش در قرآن و روایات مورد توجه قرار گرفته است. امام علی فرمود: «مَنْ حَاسَبَ نَفْسَهُ سُعْدٌ؛ هرکس از نفس خود حسابرسی کرد، سعادت‌مند شد» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۶۱۱). در جای دیگر فرمود: «ثمره المحاسبه اصلاح؛ نتیجه و ثمره محاسبه، اصلاح نفس از رذایل است» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ۶۳۲/۱). مراقبه و محاسبه در تغییر و اصلاح رفتار متربی نقش بی بدیل و بی‌همتایی دارد که موجب استحکام و پایداری متربی در تصمیمات و اهدافش می‌شود.

۲-۲. سالم‌سازی محیط

روش سالم‌سازی محیط یکی از روش‌های اصلاح و تغییر است. این روش بر مبنای تأثیرگذاری و تأثیرپذیری انسان است. انسان از موقعیت محیطی یعنی، موقعیت زمانی، مکانی و اجتماعی تأثیر می‌پذیرد. (مجبی، ۱۳۹۶، ص ۱۱۱) انسان هم از نظر ظاهر و هم از نظر باطن از وضعیت محیطی که او را احاطه کرده است، تأثیر می‌گیرد. همچنین انسان خود را در برابر تأثیرات محیط مجبور نمی‌داند و بر مبنای هدفمندی تلاش می‌کند تا محیط را سالم سازد.

۳-۲. مواجهه با فضای دینی و مذهبی

یکی از روش‌های عملی برای تربیت دینی و اصلاح و تغییر، شیوه مواجهه کردن کودکان و نوجوانان با فضاها و مکان‌های مذهبی و دینی است. این روش بر مبنای تغییرپذیری تدریجی روح و بدن و بر مبنای هدفمندی است. کودکان و نوجوانان بنابر فطرت و خلقت خود و نیز به اقتضای رشد جسمی، عقلانی و عاطفی خود از زیبایی عبادت‌های گروهی و هنر لذت می‌برند و این بیشتر در فضاهای مذهبی مشاهده می‌شود. آشنا کردن آنها با اماکن دینی و مذهبی بستری برای به دست آوردن تجربه شخصی دینی و نوعی آموزش عملی دستورهای اسلامی است. کودکان بیشتر رفتارهای اولیه را از راه تقلید و مشاهده یاد می‌گیرند. نگاه کردن کودکان و نوجوانان از رفتار مذهبی نمازگزاران، والدین و مربیان در مکانی مانند مساجد و کیفیت رفتار افراد قبل از انجام دادن فرایض دینی و بعد از آن در رفتار آنان تأثیر می‌گذارد. (مجبی، ۱۳۹۶، ص ۱۱۴)

۲-۴. اصلاح سبک فرزندپروری

سبک‌های فرزندپروری یا شیوه‌های تربیتی والدین بر بروز ناسازگاری‌های رفتاری فرزندان تأثیر قابل توجهی دارد. نقش کیفیت رفتار والدین بر عملکرد تحصیلی، روابط با همسالان و سازگاری در دوره نوجوانی مشخص شده است. (شکوهی یکتا و همکاران، بی‌تا، ص ۱۴۰-۱۱۵) روش‌های متفاوتی برای فرزندپروری مطرح شده است. در تعالیم اسلام برای تربیت فرزند به شکل صحیح و براساس فطرت انسانی که خدا به وی عطا کرده است و رشد شخصیت فرزند در جنبه‌های مختلف روانی، عاطفی، معنوی، فردی و اجتماعی به صورت بهنجار بر سبک فرزندپروری ویژه‌ای تأکید شده است (شکوهی یکتا و همکاران، بی‌تا، ص ۱۱۵). از دیدگاه احادیث شیوه فرزندپروری مسئولانه با تقاضاها و پاسخ‌دهی متعادل و به دور از افراط و تفریط مشخص می‌شود. در این شیوه والدین تلاش می‌کنند تا فطرت فضیلت‌خواهانه فرزندان شکوفا شود. در این روش، براساس فرمایش امام علی علیه السلام والدین خود را در فرزندپروری مسئول می‌دانند (ابن شعبه حرانی، بی‌تا، ص ۲۹۶).

۲-۵. آماده‌سازی محیط

یکی از عوامل مهم تکوین و تغییر انسان، شرایط مختلف محیطی است که در آن زندگی می‌کند. تجاربی که فرد از محیط دریافت می‌کند روی رشد و شکل‌گیری شخصیت او تأثیر می‌گذارد. هرچند انسان‌ها با برخی ویژگی‌های ذاتی که جنبه ارثی دارند، متولد می‌شوند، اما محیط و جنبه‌های مختلف آن نقش بسزایی در بروز این ویژگی‌ها یا نهان ماندن آنها دارد. محیط‌های پاک، افراد پاک را پرورش داده و محیط‌های آلوده، افراد آلوده را پرورش می‌دهند. (امیری، ۱۳۹۲، ص ۱۵۲) بنابراین، ایجاد بسترهای مناسب و برطرف کردن موانع محیطی نقش بسزایی در اصلاح ناسازگاری در کودکان و نوجوانان دارد. به دلیل اهمیت نقش محیط در تربیت، خداوند در آیه ۵۸ سوره اعراف آن را در قالب تمثیل به تصویر می‌کشد و می‌فرماید: «وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرِجُ نَبَاتَهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبَتْ لَا يَخْرُجُ إِلَّا نَكِدًا كَذَلِكَ نَضْرِبُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ»

(اعراف: ۵۸). در این آیه، انسان‌ها به گیاه و محیط زندگی به زمین شوره‌زار و شیرین تشبیه شده است. در محیط آلوده، تغییر و اصلاح رفتار مشکل است، چنان‌که قطرات باران قادر نیستند در زمین شوره‌زار گل و سنبل برویاند.

۳. روش‌های غیرمستقیم

روش تربیت غیرمستقیم شیوه‌ای است که انتقال در آن به صورتی انجام شود که ذهن انسان به آن پی نبرد، بلکه مفهوم موردنظر به شکل ناهشیار یا نیمه‌هشیار به انسان منتقل شود. (مرتضوی و دیگران، ۱۳۹۹، ص ۱۸۳) باتوجه به ویژگی‌های متربیان، شرایط زمان و مکان، تربیت و جزء آن، گاه روش مستقیم و گاه روش غیرمستقیم در تربیت مؤثر است. آموزش غیرمستقیم وضو به پیرمرد توسط امام حسن و امام حسین علیه‌السلام و سخنانی مانند: «الکنایه ابلغ من التصريح؛ کنایه و غیرمستقیم گویی از صراحت و مستقیم گویی رساتر است» و مثل معروف: «به در بگو تا دیوار بشنود» بر استفاده از روش غیرمستقیم در تربیت تأکید می‌کند (موگهی، ۱۳۸۰). روش غیرمستقیم به روش‌های زمینه‌ساز و روش‌های محیطی تقسیم می‌شود.

۳-۱. قصه‌گویی

از روش‌های یاددهی و یادگیری که به شکلی شگفت در ذهن و روح انسان نفوذ کرده و روی او تأثیر می‌گذارد داستان‌سرایی است. قصه و داستان به صورت غیرمستقیم و پنهان تأثیر می‌گذارد. یکی از مواردی که کودکان به آن علاقه نشان می‌دهند شنیدن قصه است. آنها خود را در اختیار قصه‌گو قرار داده و با شوق و هیجان زیاد به قصه گوش می‌دهند و تأثیر لازم را از او می‌پذیرند. قصه علاوه بر اینکه حاوی پیام مفیدی برای کودک است، بلکه اگر جذاب و مناسب، طراحی و بیان شود کودک و نوجوان تلاش می‌کند خود را با شخصیت‌های آن همانند کند. والدین و مربیان می‌توانند با بیان داستان‌های جذاب به ساخت الگوی معنوی ذهن آنها بپردازند و زمینه علاقه و انگیزه آنها را در انجام اعمال دینی فراهم کنند تا این حس رضایت باعث درونی شدن عمل اخلاقی در وجودشان شود (کمیجانی و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۱).

۳-۲. تمثیل

تشبیه و تمثیل، صنعتی ادبی و بلاغی است که با آن می‌توان عمیق‌ترین مفاهیم عقیدتی و معانی اخلاقی را به ساده‌ترین بیان تفهیم کرد. در این روش، برای بیان حقیقت معنای کاری که از فرد انتظار می‌رود برای ایجاد شناخت صحیح از موردی استفاده می‌شود که در خصوصیت و ویژگی شبیه آن است. (همت بناری، ۱۳۹۸، ص ۴۱) استفاده از تمثیل یکی از مهمترین شیوه‌های تأثیرگذار بر روح و روان است.

۴. روش‌های متناسب با نوزادان و خردسالان

تربیت مستقیم از همان آغاز ورود انسان به عالم ماده آغاز می‌شود و اولین مربیان والدین هستند.

۴-۱. گفتن اذان و اقامه در گوش نوزاد

پس از تولد، اولین کارها در آداب دینی، اذان گفتن در گوش راست نوزاد و اقامه گفتن در گوش چپ اوست. گفتن اذان و اقامه پیام بسیار مهمی را اعلام می‌کند و آن اینکه: «پدران و مادران و اطرافیان نوزاد! از آغاز تولد نسبت به آنچه به گوش نوزاد می‌رسد، حساس باشند و تلاش کنند تا صدایی جز صدای الهی را نشنود و آوایی جز آوای خدایی در اطراف او پخش نشود». رسول خدا ﷺ در بیان این سنت فرمود: «یا علی، چون فرزند نصیب تو شود در گوش راستش اذان و در گوش چپش اقامه بگو تا هرگز شیطان به او آسیبی نرساند» (ابن شعبه حرانی، بیتا: ص ۱۵).

۴-۲. برداشتن کام نوزاد

کام برداشتن از سیره معصومان علیهم‌السلام بوده است و با چیزهای مختلفی مانند خرما، آب (در صورت امکان آب فرات و پس از آن آب باران) (کلینی، ۱۳۷۵، ۶/۲۴)، عسل یا هر نوع شیرینی دیگر انجام می‌شود. امام صادق علیه‌السلام از امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام نقل می‌کند که فرمود: «کام فرزندان را با خرما بردارید؛ زیرا پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم با حسن و حسین علیه‌السلام چنین کرد» (حرعاملی، ۱۴۱۴ق،

۱۳۷/۱۵). امام صادق علیه السلام فرمود: «کام فرزندان را با تربیت امام حسین علیه السلام بردارید؛ زیرا مایه ایمنی است» (طوسی، ۱۳۷۵، ۷۴/۱۴۳).

۳-۴. انتخاب نام نیک

از نکات مهم در سیره تربیتی کودک که تا پایان عمر همراه او خواهد بود انتخاب نام است. نام نیک و مناسب از حقوق اولیه کودک است. امام کاظم علیه السلام فرمود: «فردی از رسول خدا صلی الله علیه و آله در مورد حق فرزند سؤال کرد. پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله فرمود: «حق فرزند این است که نام و تربیت او را نیکو گردانی و او را در جایگاه نیکویی قرار دهی» (کلینی، ۱۳۷۵، ۶/۴۸). همچنین ایشان فرمود: «اولین نیکی انسان به فرزندش انتخاب نام نیک برای اوست» (کلینی، ۱۳۷۵، ۶/۱۸). نام فرد در صفات روحی، روانی و شخصیت او تأثیرگذار است. بنابراین، در روایت‌های متعدد انتخاب نام نیک با معنای خوب و انتخاب نام انسان‌های صالح مانند پیامبران یا اسامی که نشان‌دهنده بندگی خداست، توصیه شده و از انتخاب نام‌هایی با معانی نامناسب و تحقیرکننده یا اسامی که دلالت بر سرکشی و گستاخی در برابر خداوند می‌کنند، نهی شده است.

۴-۴. شیردهی به نوزاد

یکی از عوامل مؤثر و تسهیل‌کننده در تربیت صحیح کودک، تغذیه او به‌ویژه در دوران شیرخوارگی است. این دوره چه از نظر جسمی و چه از نظر روحی در رشد کودک بسیار اثرگذار است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در روایتی فرمود: «هیچ شیری برای کودک بهتر از شیر مادرش نیست» (مجلسی، بی‌تا، ۷۶/۲۳). در روایات به صفاتی که لازم است دایه کودک داشته باشد یا از آنها خالی باشد نیز اشاره شده است؛ زیرا شیر، صفات دایه (چه جسمی و چه روحی و عقیدتی) را به کودک منتقل می‌کند. شیر چنان در طبیعت، شخصیت و ظاهر کودک تأثیر می‌گذارد که در روایتی از امام علی علیه السلام تأکید شده است: «تخیروا للرضاع کما تخیرون للنکاح فان الرضاع یغیر الطباع؛ بهترین فرد را برای رضاع انتخاب کنید همان‌طور که بهترین را برای ازدواج انتخاب می‌کنید؛ زیرا شیر فطرت را تغییر می‌دهد» (مجلسی، بی‌تا، ۲۳/۱۰۰).

۵. روش‌های متناسب با دوره کودکی و نوجوانی

کودک در این مرحله، درک و شناخت محدودی دارد. تحرک، بازی و فعالیت از غالب‌ترین ویژگی کودک در این دوره است. کودک باید آزادی لازم برای کشف خود و محیط اطراف را داشته باشد. باتوجه به فقدان وجود تکلیف تربیتی در این دوره، جایی برای اعمال قدرت و فشار برای مربیان و والدین باقی نمی‌ماند و حتی رفتار مذهبی کودک نیز صورت بازی و سرگرمی داشته و نباید با اجبار و خشونت همراه شود. (گودرزی و همکاران، ۱۳۹۶، ص ۳۷) دوره نوجوانی یکی از مراحل رشدی است که از بدو تولد در ابعاد گوناگون جسمی، فیزیولوژیکی، عاطفی، ادراکی و اجتماعی صورت می‌گیرد. این تحولات در دوره نوجوانی اساسی است و ویژگی خاص خود را دارد. یکی از تحولات در این دوره، تغییرات شناختی است که در مسیر تحول، نوجوان به تفکر انتزاعی دست می‌یابد. تفکر انتزاعی عامل مؤثر و قابل تأملی در شکل‌دهی رفتار است (خواجه، ۱۳۸۷، ص ۳).

۵-۱. بازی درمانی

یکی از روش‌هایی که در رشد کودک اهمیت ویژه‌ای دارد داشتن فرصت کافی برای بازی آزاد است. بازی در اصل وسیله‌ای است که کودک مقصود خود را در عمل بیان می‌کند و با محیط و جامعه‌اش پیوند برقرار می‌کند. بازی در زندگی کودک نقش اساسی و حیاتی دارد به‌طوری‌که کودکان از بازی و ورزش لذت می‌برند، رشد می‌یابند و باوجود لذت بردن، فرصت‌های خوبی برای بیان احساسات و عواطف خود می‌یابند. (محمدی سیف و همکار، ۱۳۹۷، ص ۱۰۲) در روایات، بازی در قالب حق فرزند بر پدر مطرح شده است. پیامبر ﷺ فرمود: «من کان عنده صبی فلیتصاب له؛ هر کس که کودکی نزد اوست، باید برایش بچگی کنند» (ابن بابویه، ۱۴۰۶ق، ص ۲۷۵).

۵-۲. مبالغه در عفو

این روش بر مبنای جذبه حسن و احسان و ناظر به اصل فضل است. این اصل نشان می‌دهد که در رابطه تربیتی باید عدم موازنه را الگو قرار داد. استفاده از این روش برای کودک به دلیل

ضعف قوای جسمانی و قوه شناختی اولویت بیشتری دارد. باتوجه به محدودیت ظرفیت شناختی و ضعف در قوه حافظه ممکن است دستورات فراموش شود و نظم بخشی کمتری در رفتار خود داشته باشند و بیشتر دچار خطا شوند. بنابراین، والدین باتوجه به ضعف کودک عفو بیشتری را باید در نظر بگیرند. خداوند در مقام تربیت انسان به وفور با فضل رفتار می کند و فضل و رحمت را بر خود واجب کرده است. خداوند می فرماید: «و ما اصابکم من مصیبه فبما کسبت ایدیکم و یعفوا عن کثیر» (شوری: ۳۱) از رسول خدا ﷺ در تبیین این آیه نقل شده است: «هیچ رگی نمی جهد و پا به سنگی نمی آید و قدمی نمی لغزد و چوبی عضوی را نمی خراشد، مگر آنکه به سبب گناهی است و آنچه خدا عفو می کند، بیشتر است؛ در قیامت عقابى بر او نیست» (کلینی، ۱۳۷۵، ص ۴۴۵).

۵-۳. روش تزیین کلام

این روش بر مبنای جذبه حسن و احسان است. به کارگیری این روش برای کودک باتوجه به نمود بیشتر بعد عاطفی، اولویت و اثرگذاری بیشتری دارد و موجب پذیرش و درونی سازی رفتار شده و برای کودک جذابیت و اثرگذاری بیشتری دارد. قرآن کلام خداست که برای تربیت انسان نازل شده است و در آن تعبیرات زیبا به کار رفته است. تکرار آیه: «فبای الاء ربکما تکذبان» در سوره الرحمن در مقطع های کوتاه آهنگ جالب و زیبایی به سوره داده است به طوری که با محتوای زیبایش ممزوج شده و جاذبه خیره کننده ای یافته است. پیامبر ﷺ در حدیثی فرمود: «لکل شیء عروس و عروس القرآن سوره الرحمن جل ذکره؛ برای هر چیزی عروس است و عروس قرآن سوره الرحمن است». (مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۵۳، ص ۱۸۸)

۶. روش های مشترک در همه سنین

۶-۱. اعطای بینش

روش اعطای بینش یکی از روش های مهم مؤثر در اصلاح تربیت است که در کتب اسلامی مورد توجه و تأکید قرار گرفته است. در آموزه های دینی به ویژه آیات قرآن، زمینه تحکیم اعتقادات

فراهم شده است؛ یعنی سعی شده تا آگاهی‌های گسترده و عمیقی در موضوعات مختلف به انسان داده شود تا با انتخاب و تصمیمی آگاهانه حرکت کند نه با تقلید کورکورانه. این روش بر اصل تحول باطن تکیه دارد. از آنجاکه نوع جهان بینی انسان در رفتارهای اخلاقی وی بسیار مؤثر است روش اعطای بینش، ضرورت و اهمیت خاصی پیدا می‌کند؛ زیرا گاه فردی به سبب شرایط محیطی و یادگیری اشتباه و تجربیات بد از دیدگاه نادرستی به وقایع پیرامون خود می‌نگرد و عملکرد او نیز اشتباه خواهد بود. از این رو در بسیاری از مواقع اعطای بینش و اصلاح نگرش‌ها به طور مستقیم به تغییر رفتار و عملکرد فرد می‌انجامد. (رئیس‌یان و همکاران، ۱۳۹۷، ص ۴۳)

۶-۲. عبرت آموزی

عبرت، راهی است در تربیت که انسان را به سوی بصیرت رهنمون می‌کند. عبرت از عبور به معنی نفوذ کردن و گذشتن از میان چیزی گرفته شده است چنان که گویند: «عبر عبور السبیل؛ از راه گذر کرد» که گویا راه را شکافت و قطع کرد (مهدوی‌راد، ۱۳۸۵، ص ۱۶۴). روش عبرت‌دهی از روش‌های مهم تربیتی قرآن برای ایجاد رفتارهای مطلوب است و در آیات متعدد به طور گسترده استفاده شده و مردم را به پندگیری از حوادث و سرگذشت‌ها دعوت کرده است. در روش عبرت‌دهی، والدین تلاش می‌کنند سرگذشت خوب و بد پیشینیان را با استفاده از ابزار و راه‌های مختلف در اختیار نوجوان قرار دهند تا وی با مشاهده، مقایسه و تفکر و تأمل از آنها پند گرفته و در موقعیت‌ها و مراحل زندگی خود آن‌را به کار گیرد؛ یعنی چشمان نوجوان را از ظواهر به ظاهر پوشیده به کشف حقایق و قواعد کلی می‌رساند تا از فریب و جلوه‌گری‌های سطحی و روبنایی محفوظ باشد و از غفلت‌ها گذر کرده و به بینش و بصیرت راه یابد.

۶-۳. روش انذار و تبشیر

یکی از روش‌های رفتاری در حوزه اصلاح و تغییر، روش تبشیر و انذار است. تبشیر و انذار برخلاف تشویق و تنبیه به هدف پیشگیری و آینده‌نگری است و بر مبنای تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مبتنی است. تبشیر به معنای بشارت دادن به نتیجه عمل در آینده و انذار به معنای هشدار دادن و

ترساندن از نتیجه عمل در آینده است. (محبی، ۱۳۹۶، ص ۹۶) انذار، ابلاغ پیام همراه با ترساندن است (طریحی، ۱۳۷۵). کودک یا نوجوان در مسیر زندگی خود همواره در معرض لغزش و انحراف قرار دارند و هر آن ممکن است از آنها خلافی سرزند و هوای نفس آنها را به تباهی بکشد. از این رو فرزندان نیازمند روش مفیدی برای تغییر و مصون ماندن از شر و فساد هستند. اگر روش انذار توسط والدین اعمال شود، می‌تواند آنها را بیدار کند و زمینه دوری از نابهنجاری و اصلاح آنها را فراهم کرده و از ادامه کارهای زشت بازدارد. همچنین انسان از نظر روان‌شناختی به گونه‌ای آفریده شده است که چه بسا از یک لذت و منفعت آنی برای رسیدن به منفعت و لذت دائمی چشم‌پوشی کند. از این رو تبشیر می‌تواند فرزند را به کار و تلاش مثبت برانگیزد و به او نیرو بخشد. این روش می‌تواند جنبه پیشگیرانه داشته و در فرد، شوق و اشتیاق برای کار مطلوب ایجاد کند و هرگونه سستی و ناامیدی را از او بازدارد و با ایجاد انگیزه او را به کارهای مطلوب وادار کند (افشار، ۱۳۹۵، ص ۸۸).

۷. روش اسوه‌سازی

یکی از روش‌های تربیتی، روش الگویی است. این روش بر مبنای اجتماعی بودن انسان و تأثیرگذاری و تأثیرپذیری و اصول مرتبط با آن است. روش الگو و سرمشق، نقش عمده‌ای در ایجاد رفتار افراد دارد و از روش‌های مهم ایجاد رفتارهای تازه در افراد است. این روش از دیرباز به یونانیان باستان مانند افلاطون و ارسطو بازمی‌گردد که در میان افراد بشر متداول بوده است. آنها به یادگیری رفتار از راه مشاهده رفتارهای انسان‌های دیگر معتقد بودند و این روش در طول قرن‌های متوالی برای ایجاد یک رفتار بدیهی تصور می‌شد؛ زیرا مشاهده رفتار دیگران و یادگیری آن، تمایلی طبیعی است. (محبی، ۱۳۹۶، ص ۱۱۸) از بارزترین مصداق‌های الگو و اسوه برای فرزندان، پدر و مادر هستند؛ زیرا فرزندان ایشان را برترین افراد که باید سرمشق قرار گیرند می‌دانند و همه مزایا و خوی‌ها را در وجود ایشان به طور جمع می‌یابند. آنها بر این عقیده هستند که والدین برای یاری رساندن به آنها در همه شئون و مشکلات توان کافی را دارند. این

مطلب در مورد سایر مربیان نیز صدق می‌کند؛ زیرا مربی در نظر طفل، نمونه‌ای برتر و الگویی است که کودک از نظر رفتار و اخلاق، دانسته یا ندانسته دنبال او می‌رود از این نظر الگو عامل مهمی در صلاح و فساد کودک است (افشاگر، ۱۳۹۵، ص ۱۲۰).

۸. ایمان درمانی

دین اسلام با تزریق برخی باورها و اعتقادات، رفتار افراد را اصلاح می‌کند. تاریخ نشان می‌دهد که این باورها و اعتقادات در تغییر رفتار افراد جامعه مؤثر بوده است. (بی نام، ۱۳۹۴، ص ۶۲) ایمان به خدا در درمان بیماری‌های روانی افراد مؤثر بوده و به ایجاد آرامش روانی کمک می‌کند. آیه ۹۲ سوره انعام می‌فرماید: «کسانی که ایمان آورده‌اند و ایمان خود را به شرک نیامیختند امنیت و آرامش مال آنهاست». اعتقادهای شناختی افراد متدین به آنها در مقابله با فشار روانی کمک می‌کند. اعتقادهایی مانند اینکه خداوند برحق است، خداوند مهربان است و خداوند انسان را از بدختی نجات می‌دهد. افراد متدین می‌توانند با نیایش، تجدید قوای روان شناختی کنند. راز و نیاز حقیقی باعث ایجاد اطمینان و آرامش در فرد می‌شود. طبیعی است که پس از انجام چنین مناسکی افراد می‌توانند بهتر بیندیشند، راه حل‌های بهتر جایگزین پیدا کنند و با گریستن، بخش زیادی از فشار روانی خود را تخلیه کنند (دادفر، ۱۳۸۴، ص ۸۴). بنابراین، والدین با ایجاد بستر ایمان که عامل بازدارنده قوی از گناه است و با پرورش فرزند با ایمان زمینه‌های ناسازگاری را در او کاهش می‌دهند.

۹. مواجهه با نتیجه عمل

در این روش فرد با پیامد اعمال خوب و بد خود مواجه می‌شود. براساس این روش گاهی لازم است کودک و نوجوان با پیامد طبیعی رفتار غیرمطلوب خود روبه‌رو شود تا با دیدن نتیجه طبیعی رفتارش دست از رفتار ناسازگار بردارد. در قرآن نیز به این روش اشاره شده است: «به هر حال عذاب الهی فرا رسید و تمام میوه‌های آن نابود شد و او را به خاطر هزینه‌هایی که در آن صرف کرده بود پیوسته دست‌های خود را برهم می‌مالید درحالی که تمام باغ بر

داربست هایش فرو ریخته بود و می گفت: ای کاش کسی را همتای پروردگارم قرار نداده بودم» (کهف: ۴۲). «و کتابی که نامه اعمال همه انسان هاست در آنجا گذارده می شود، پس گنه کاران را می بینی که از آنچه در آن است ترسان و هراسانند و می گویند: ای وای بر ما! این چه کتابی است که هیچ عمل کوچک و بزرگی را فرو نگذاشته. مگر اینکه آن را به شمار آورده است. (و این در حالی است که) همه اعمال خود را حاضر می بیند و پروردگارت به هیچ کس ستم نمی کند» (کهف: ۴۹).

۱۰. دعادرمانی

دعا در لغت به معنای خواندن است. چه این خواندن همراه با خواستن باشد چه به صورت نیایش و ستایش باشد. در قرآن هرجا لفظ دعا با مشتقاتش استعمال شده است به همین معناست. والدین با آشنا کردن و مانوس شدن نوجوان با دعا او را برای رسیدن به هدف یاری می کنند. دعای والدین برای فرزند اثرات معنوی دارد و موجب می شود فرزندان از بلایا محفوظ شوند. «ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَ خُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ؛ پروردگار خود را به زاری و نهانی بخوانید که او از حد گذرندگان را دوست نمی دارد» (اعراف: ۵۵). با دقت در روایات، معلوم می شود که دعا اثر روانی خوبی دارد چه هنگام دعا چیزی از خدا خواسته شود چه نشود. روان شناسان نیز به این نتیجه رسیده اند که توجه به خدا و اصل نیایش و دعا موجب رفع بسیاری از گرفتاری ها و حتی امراض می شود و بسیاری از امراض در محیط های که دعا و نیایش وجود دارد، رخنه نمی کند (محمدی، ۱۳۹۶، ص ۱۴۶).

۱۱. موعظه حسنه

موعظه بیانی است که از راه ترساندن و نرم کردن نفس و به رقت درآوردن قلب، فرد را از بدی ها بر حذر داشته و به نیکی ها تشویق می کند. (بناری، ۱۳۹۸، ص ۴۱) موعظه یکی از روش های تربیتی است که با آن، نوجوان با آموزه های مختلف آشنا شده و به خوبی ها توصیه و از بدی ها بر حذر می کند. موعظه به والدین این امکان را می دهد تا در ساختار شخصیت نوجوان نفوذ

کنند و او را با آگاه کردن و توجه دادن، به مسیر صحیح هدایت کنند. موعظه اگر به صورتی که در قرآن استفاده شده است با رعایت شرایط صورت گیرد تأثیر شگرفی در نوجوان دارد و می تواند در ساحت های مختلف تربیتی، اخلاقی و اعتقادی استفاده شود. لقمان حکیم از روش موعظه بهره گرفته و برای آموزش محتواهای مدنظر در ساحت های مختلف تربیتی به خوبی و به طور گسترده آن را به کار گرفته است، به گونه ای که می توان رویکرد اساسی ایشان در تربیت و بلکه الگوی تربیتی ایشان را الگوی موعظه محور نامید. خداوند هنگام معرفی لقمان در قالب الگوی موفق تربیتی از این رویکرد وی یاد می کند: «و اذ قال لقمان لابنه وهو يعظه؛ یاد بیاور لقمان را آن هنگام که فرزندش را موعظه می کرد» (بناری، ۱۳۹۸، ص ۵۳).

۱۲. معاد درمانی

به کارگیری معاد باوری در جریان درمان گری و القا و آموزش به نوجوان در چارچوب روش ها و فنون درمانگری شناختی می تواند به تصحیح شناخت های غیرمنطقی و آشفته ساز نوجوان کمک کند. والدین با تقویت معاد باوری می توانند به نوجوان آموزش دهند هر کار نیک یا بدی که در این دنیا انجام دهد محدود به زندگی دنیایی نیست و پیامد اخروی دارد و در دنیای پسین سزاوار جزا یا پاداش خواهد شد. با این روش نوجوان خودکنترلی بیشتری خواهد داشت.

۱۳. ذکر درمانی

منظور از ذکر، یاد خدا و مطلق توجه انسان به خداست. (طباطبایی، ۱۳۷۴، ۴۸۷/۱۱) دین اسلام که کامل ترین دین است: «الیوم اکملت لکم دینکم» برای درمان بیماری های روحی و روانی افراد بهترین و مؤثرترین برنامه ها را ارائه کرده است. ملا احمد نراقی در باب معالجه امراض نفسانی ابتدا ضررهای بیماری وسواس را بیان می کند، سپس علت آن را غفلت می داند: «وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُقِيضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ؛ و هرکس از یاد [خدا] رحمان دل بگرداند بر او شیطانی می گماریم تا برای وی دمساز باشد» (زخرف: ۳۶). قرآن کریم نیز یکی از برنامه ها برای رسیدن به آرامش روان را ذکر و یاد خداوند معرفی می کند: «الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ

بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَتَطَمَّئِنُّ الْقُلُوبُ؛ همان کسانی که ایمان آورده‌اند و دل‌هایشان به یاد خدا آرام می‌گیرد. آگاه باش که تنها با یاد خدا دل‌ها آرامش می‌یابد» (رعد: ۲۸). والدین با ایجاد بستر ایمان در خانواده موجب می‌شوند نوجوان در همه لحظات زندگی خود به یاد خدا باشد و بداند خدا ناظر اوست تا یاد همیشگی خداوند در برابر مصائب و اضطراب‌های درونی را سپر محکمی دانسته و با یاد و نام خدا آرام گیرد (شاهنده، ۱۴۰۰، ص ۱۶۵).

۱۴. محبت درمانی

این روش بر مبنای جذبه حسن و احسان است. محبت داروی تسکین‌دهنده قلب‌ها و بهترین راه حل مشکلات و ناسازگاری‌های تربیت است. محبت به جا در هر مکان و زمان وسیله‌ای کارآمد و مؤثر است. همگان در هر موقعیتی به عاطفه و محبت نیاز دارند، اما کودکان بیش از دیگران تشنه محبت هستند. محبت، رفتار نابه‌جا و ناقص را اصلاح می‌کند. محبت کلید حل مشکلات تربیت است. گاهی والدین در مقابل اصرار زیاد کودکان بر خواست‌های نامعقول یا غیرممکن، رفتار نامناسبی اعمال می‌کنند، ولی حتی در چنین موقعیتی رفتار محبت‌آمیز مناسب‌تر و مؤثرتر است. (شریعتی و همکاران، ۱۳۹۸، ص ۵۹) محبت، احساسات و تمایلات خانوادگی و اجتماعی انسان‌ها را نسبت به یکدیگر در عرصه‌های گوناگون زندگی، عمیق و ریشه‌دار می‌کند؛ زیرا مهربانی و محبت به زندگی خانوادگی و اجتماعی گرما بخشیده و صمیمیت، صداقت و برخورد نیک را به همراه دارد (شریعتی، ۱۳۹۸، ص ۸۰).

۱۵. مرحله‌ای کردن تکالیف

این روش مبتنی بر محدودیت‌های انسان است. بنابراین، خداوند در مقام تربیت، گاهی تکالیف را چند مرحله‌ای بیان می‌کند؛ یعنی ابتدا به تدریج و مرحله به مرحله بیان می‌کند، سپس تکلیف را به طور کامل مطرح می‌کند. قرآن برای ریشه‌کن کردن رباخواری حکم تحریم را در چند مرحله بیان می‌کند: در آیه ۳۹ سوره روم نخست درباره ربا به یک پند اخلاقی بسنده شده است و می‌فرماید: «و ما آتیتهم من ربا لیربوا فی اموال الناس فلا یربوا عند الله» به این روش اعلام می‌کند

که تنها از دیدگاه افراد کوتاه بین است که ثروت رباخواران از راه سود گرفتن افزایش می یابد، اما در پیشگاه خدا چیزی بر آن افزوده نمی شود؛ در آیه ۱۶۱ سوره نسا با انتقاد از عادات و رسوم غلط یهود به عادت زشت رباخواری آنها اشاره کرده و می فرماید: «واخذهم الربا وقد نهوا عنه»؛ در سوره بقره آیات ۲۷۵ تا ۲۷۹ هرگونه رباخواری به شدت ممنوع اعلام شده و در حکم جنگ با خدا بیان شده است: «یا ایها الذین آمنوا لا تاكلوا الربا اضعافا مضاعفه».

۱۶. توبه درمانی

اسلام برای رفع همه گرفتاری ها، نگرانی ها و عقده های روحی ابتدا نیروی ایمان به خدا را که ریشه فطری دارد، تقویت می کند. همین طور برای درمان شخص گنهکار نابهنجار نیز که به بیماری گناه دچار شده است و پس از ابتلا به این بیماری احساس حقارت، شکست و زبونی می کند وی را امیدوار می کند و در دلش شوق و امیدواری ایجاد کرده و به آمرزش و استغفار وادارش می کند. سپس از برنامه های علمی-روانی نیز کمک می گیرد. دین با معرفی گناه، برنامه های درمانی هم ارائه می کند که یکی از آن برنامه ها توبه درمانی است. امام علی (علیه السلام) می فرماید: «الوجع أوجع للقلوب من الذنب؛ هیچ دردی برای دل ها بدتر از گناه نیست» (مجلسی، بی تا، ۷۳/ ۳۴۲). اگر نوجوان دچار تخطی و گناه شود والدین می توانند با آموزش راه توبه از سرخوردگی و ناامیدی او جلوگیری کنند.

۱۷. روش تجدیدنظر در تکالیف

این روش بر مبنای محدودیت های انسان گذاشته شده است. امام صادق (علیه السلام) به نقل از آبای گرامی اش که از پیامبر (صلی الله علیه و آله) نقل کرده اند، فرمود: «مگر نمی دانید در ابتدا اسلام دستور داد هر مؤمن در مقابل ده نفر از کفار باید جنگ کند و پایدار باشد و اجازه فرار نداشت. اگر فرار می کرد وعده آتش جهنم به او داده شده بود. بعد این حکم را از نظر ترحم بر مؤمنین در مقابل دوفنر کافر باید پایدار باشند خداوند به ایشان تخفیف داد، دستور دو نفر به ده نفر را نسخ کرد و از بین برد» (محبی، ۱۳۹۶، ص ۷۳). براساس این روش، والدین نیز بعضی از تکالیف را که انجام آن

به طور یک باره برای کودک میسر نیست به اجزای کوچک تر تقسیم کرد تا کودک به صورت مرحله ای بتواند آن را انجام دهد تا از دلزدگی او نیز جلوگیری شود.

۱۸. نتیجه گیری

باتوجه به نقش اساسی والدین در تربیت فرزند، آنها اولین مربیان کودک هستند و باتوجه به مهر الهی که در دل دارند دلسوزترین افراد نسبت به فرزند هستند و نقش مهم در تربیت کودک دارند. رب واقعی خداست و رب اعتباری کودکان والدین هستند. دراین راستا والدین می توانند مستقیم به تربیت فرزند بپردازند یا با بسترسازی و استفاده از روش های غیرمستقیم و محیطی در تربیت کودک نقش داشته باشند. پژوهش حاضر با محدودیت هایی مواجه است ازجمله:

-در پژوهش حاضر روش های اصلاح ناسازگاری به صورت نظری در متون دینی بررسی قرار گرفت و به طور عملی و میدانی روش ها بررسی و تبیین نشد.

-در حوزه تخصصی اصلاح رفتار کودک و نوجوان منابع محدود بود. بنابراین، با تکمیل پژوهش ها درحوزه تخصصی کودک و نوجوان می توان به غنای آن افزود.

-در پژوهش حاضر به تفکیک جنسیت پرداخته نشده است. و به روش های مشترک تاکید شده است.

دراین راستا و با هدف یاری رسانی به برنامه ریزی پژوهش های آتی و غنابخشی به این حوزه پژوهشی پیشنهاداتی ارائه می شود.

۱. در پژوهش هایی میدانی به ارائه بسته آموزشی پرداخته و کارایی و اثربخشی روش ها را به طور میدانی مورد بررسی قرار دهند.

۲. در این پژوهش به تفکیک تفاوت های جنسیتی پرداخته نشد. بنابراین، در پژوهش های تکمیلی می توان به تفکیک تفاوت های جنسیتی دختر و پسر به طور دقیق پرداخت.

۳. نقش والدین به تفکیک روش های اختصاصی ایشان به طور جدا بررسی می شود.

فهرست منابع

- * قرآن کریم. مترجم: مکارم شیرازی، ناصر.
۱. آبستر، عزیزه، و دیگران (۱۳۹۱). اختلالات روانی نوجوانان و ویژگی های شخصیتی نابهنجار والدین. نشریه پژوهش های نوین روان شناختی، شماره ۲۷، ۱-۲۲.
۲. ابن بابویه (۱۴۰۴). من لا یحضر الفقیه. بیروت: انتشارات الاعلمی.
۳. امیری، دادمحمد (۱۳۹۲). نقش محیط در تربیت ازمنظر قرآن کریم. نشریه سفیر نور، شماره ۲۶، ۱۵۲-۱۲۹.
۴. بناری، علی همت (۱۳۹۸). الگوی تربیت فرزند بر مبنای تحلیل و تفسیر سوره لقمان. نشریه دو فصلنامه علمی-پژوهشی آموزه های تربیتی در قرآن و حدیث، (۲)، ۴۱-۶۰.
۵. بنام، خدیجه (بی تا). راهکارهای درمان اضطراب با تکیه بر قرآن. نشریه احسن الحديث ۱، ۶۲-۸۱.
۶. پراز، محمدرضا، جوهری، امیرمحمد، و رضایی، مسعود (۱۹۳۳). تربیت کودک از دیدگاه اسلام. نشریه پژوهش و مطالعات اسلامی، شماره ۱۶، ۵۹-۶۲.
۷. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۴۱۰). غررالحکم و دررالکلم. مصحح: رجایی، سید مهدی. تهران: انتشارات دار الکتب الاسلامی.
۸. دادفر، محبوبه (۱۳۸۴). بررسی نقش دین در بهداشت روانی و فرایندهای روان درمانی. نشریه نقد و نظر، سال نهم، شماره سوم و چهارم، ۸۴-۱۲۱.
۹. راهرو خواجه، احمد (۱۳۸۷). تفکر انتزاعی و ارتباط آن با تغییر رفتار. نشریه اصلاح و تربیت، شماره ۷۹، ۳-۱۵.
۱۰. رئیسیان، غلامرضا، و حکم آبادی، حجت الله (۱۳۹۷). بررسی آثار تربیتی روش اعطای بینش در قرآن. نشریه علمی-پژوهشی آموزه های تربیتی در قرآن و حدیث، (۳)، ۶۲-۸۳.
۱۱. زرب، ژانت (۱۳۸۱). روش های ارزیابی و درمان شناختی-رفتاری نوجوان. مترجم: افروز، غلامعلی، و علوی، سید کامران. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۱۲. شکوهی یکتا، محسن، پرند، اکرم، و نقی فقیهی، علی (بی تا). مطالعه تطبیقی سبک های فرزند پروری. نشریه تربیت اسلامی، ۳، ۱۱۵-۱۴۰.
۱۳. طریحی (فخرالدین طریحی)، محمد بن علی (۱۳۷۵). مجمع البحرين و مطلع النیرین. تهران: نشر مرتضوی.
۱۴. عجمی، هادی، داودی، محمد، و وجدانی، فاطمه (۱۳۹۶). روش های زمینه ساز تربیت اخلاقی جوانان در نهج البلاغه. نشریه حدیث حوزه، شماره ۱، ۱۰۹-۱۳۰.
۱۵. قیصری گودرزی، کیومرث، و سلحشوری، احمد (۱۳۹۶). اصول تربیت توحیدی در دوره کودکی. نشریه پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، شماره ۴۰، ۵-۳۷.
۱۶. کاکیا، لیدا (۱۳۸۷). بررسی نقش آموزش خانواده در ایجاد سازگاری نوجوانان ناسازگار مقطع راهنمایی دخترانه شهرستان های استان تهران ۸۵-۸۴. نشریه خانواده و پژوهش، شماره ۳، ۵-۳۰.
۱۷. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۷۵). اصول کافی. قم: انتشارات اسوه.
۱۸. کمبجانی، داوود، و فریادرس، زینب (۱۳۹۴). آشنایی با ساختار تربیت دینی و راهکارهایی برای پذیرش آن در سنین کودکی. نشریه آموزه های تربیتی در قرآن و حدیث، شماره ۲، ۱۸-۱.
۱۹. گیتونی، منصف (۱۳۸۴). ناسازگاری کودک و نوجوان. مترجم: بازرگان، زهرا. تهران: انتشارات انجمن اولیا و مربیان.
۲۰. مجلسی، محمدباقر (بی تا). بحارالانوار. بیروت: دار احیاء التراث العربی.

۲۱. محمدی سیف، معصومه، و عارف، محمد (۱۳۹۷). لزوم تربیت دینی کودک و ارائه راهکارهای عملی برای خانواده. نشریه علمی-تخصصی مطالعات تربیتی و اجتماعی قرآن و عترت، شماره ۱، ۶۷-۱۰۲.
۲۲. محمدی، قاسم (۱۳۹۶). روش‌های شناختی تغییر و اصلاح رفتار با تأکید بر منابع اسلامی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد روان‌شناسی پرورشی. جامعه المصطفی العالمیه.
۲۳. مرتضوی، سید ابراهیم، انصاری مقدم، مجتبی، و پوراصغری، معصومه (۱۳۹۹). بررسی ابعاد تربیت نرم در آموزه‌های اسلامی. نشریه علمی پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، شماره ۴۷، ۲۰۲-۱۸۳.
۲۴. مکارم شیرازی، ناصر، و دیگران (۱۳۵۳). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الاسلامی.
۲۵. مهدوی‌راد، محمدعلی، و زرسازان، عاطفه (۱۳۸۵). روش تربیت انسان در سیره انبیا از نگاه قرآن کریم. نشریه پژوهش دینی، شماره ۱۴، ۱۴۳-۱۶۴.
۲۶. موگهی، عبدالرحیم (۱۳۸۰). روش‌های تربیت دینی. نشریه مبلغان، شماره ۱۸، ۴۳-۴۹.
۲۷. میلانی‌فر، بهروز (۱۳۹۹). روان‌شناسی کودکان استثنایی. تهران: انتشارات قومس.
۲۸. نوری، میرزا حسین (۱۳۲۰). مستدرک الوسائل. قم: مؤسسه آل بیت الاحیاء التراث.

